

Smith, P. (2006) Πολιτισμική θεωρία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τι είναι κουλτούρα; Τι είναι πολιτισμική θεωρία;

Στην αρχή κάθε βιβλίου είναι χρήσιμο να ορίσουμε το κεντρικό θέμα του. Στην περίπτωση της κουλτούρας, αυτό είναι μια εξαιρετικά δύσκολη δουλειά. Κατά τον Raymond Williams, έναν από τους σημαντικότερους μελετητές του ζητήματος, «η κουλτούρα είναι μια από τις δυο ή τρεις πιο περίπλοκες λέξεις της αγγλικής γλώσσας... αφού έχει φτάσει πλέον στο σημείο να χρησιμοποιείται για πολλές σημαντικές έννοιες σε αρκετά και ξεχωριστά μεταξύ τους επιστημονικά πεδία και συστήματα σκέψης» (1976: 76-77). Απόδειξη της ποικιλότητας αυτής είναι το γεγονός ότι, από τη δεκαετία του 1950 κιόλας, οι Alfred Kroeber και Clyde Kluckhohn (1952) κατάφεραν να συγκεντρώσουν ένα εκπληκτικά μεγάλο αριθμό ορισμών της κουλτούρας τόσο από ακαδημαϊκές όσο και από εξω-ακαδημαϊκές πηγές. Η μελέτη των διαφορετικών αυτών απόψεων μας δίνει τη δυνατότητα να θέσουμε τα όρια της δικής μας έρευνας.

Στις πρώτες χρήσεις της στα Αγγλικά, η κουλτούρα συνδέθηκε με την εκτροφή των ζώων και την καλλιέργεια των φυτών, καθώς επίσης και με τη θερησκευτική λατρεία (εξ ου και η λέξη cult). Από τον 16ο και μέχρι τον 19ο αιώνα, ο όρος άρχισε να εφαρμόζεται με πιο γενικό τρόπο για να εκφράσει τη βελτίωση της σκέψης και των τρόπων συμπεριφοράς του ατόμου μέσω της εκπαίδευσης. Ουσιαστικά, επρόκειτο για τη μεταφορική χρήση της ιδέας για τη βελτίωση της γης μέσω διαφόρων καλλιεργητικών πρακτικών. Γι' αυτό και λέμε ακόμα και σήμερα ότι κάποιος είναι «καλλιεργημένος» ή, αν είναι αγενής, ότι δεν έχει καλλιέργεια, ότι είναι, δηλαδή, απολίτιστος. Την ίδια περίοδο, ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται και για τη συνολική βελτίωση της κοινωνίας, με την κουλτούρα να χρησιμοποιείται ως αξιακό συνώνυμο του «πολιτισμού» (civilization). Μια τυπική χρήση του όρου γινόταν κατά τη σύγκριση των «πολιτισμένων» ευρωπαϊκών εθνών με τους «βαρβάρους» της Αφρικής. Αυτού του είδους η σύγκριση δεν αφορούσε μόνο τις τεχνολογικές διαφορές αλλά και τις διαφορές σχετικά με τα ήθη και

έθιμα των διαφόρων λαών. Ωστόσο, με την άνοδο του Ρομαντισμού την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της πνευματικής εξέλιξης μιας κοινωνίας σε αντιπαράθεση με τις υλικές αλλαγές στην υποδομή της. Παράλληλα με το εθνικιστικό πνεύμα του Ρομαντισμού, στα τέλη του 19ου αιώνα σημειώθηκαν και άλλες αλλαγές, οι οποίες τόνιζαν ότι παράδοση και καθημερινότητα ανήκαν στον κόσμο της κουλτούρας. Αυτά όλα αποτυπώθηκαν στις ιδέες της «λαϊκής» και «εθνικής κουλτούρας», που δημιουργήθηκαν εκείνη περίοδο την εποχή.

Σύμφωνα με τον Williams (1976: 80), οι ποιητές αυτές ιστορικές αλλαγές αντανακλώνται στις τρεις πιο συνηθισμένες χρήσεις του όρου «κουλτούρα».

- Στη διανοητική, πνευματική και αισθητική εξέλιξη ενός ατόμου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας.
- Στην αποτύπωση ενός φάσματος διανοητικών και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων και των προϊόντων τους (κινηματογράφος, θέατρο, άλλες μορφές τέχνης). Στο πλαίσιο αυτό, η κουλτούρα είναι συνώνυμη των «Τεχνών» και του πολιτισμού, γι' αυτό και μιλάμε για «Υπουργό Πολιτισμού».
- Στον προσδιορισμό ενός ολόκληρου τρόπου ζωής και διαφόρων δραστηριοτήτων, απόψεων και εθίμων ενός λαού, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας.

Μέχρι πρόσφατα, η πρώτη και η δεύτερη από τις χρήσεις αυτές ήταν οι πιο συνηθισμένες και, συχνά, εκλαμβάνονταν ως η σύνθεση αυτού που λέμε διανοητική εργασία. Οι λογοτεχνικοί και οι αισθητικοί κριτικοί, όπως ο Matthew Arnold, ο John Ruskin και ο Φ. Ρ. Λίβις (F. R. Leavis) χρησιμοποίησαν τον όρο για να αναφερθούν στα έργα υψηλής τέχνης, που εκπαιδεύουν, διαπαιδαγωγούν και βελτιώνουν όσους έρχονται σε επαφή μαζί τους. Ο Arnold, για παράδειγμα, έγραψε ότι η κουλτούρα είναι «η αναζήτηση της απόλυτης τελειότητας μέσω της γνώσης... των σημαντικών πραγμάτων, που έχουν σκεφτεί και πει οι άνθρωποι... η κουλτούρα είναι ή, καλύτερα, θα έπρεπε να είναι, η μελέτη ή η αναζήτηση του τέλειου... της γλυκύτητας και του φωτός... τα μύγια της ψυχής και του πνεύματος» (αναφέρεται από τους Kroeber και Kluckhohn 1952: 29). Η γερμανική έννοια **Kultur** εντάσσεται χαρακτηριστικά στο πλαίσιο αυτό, γιατί εξισώνει την κουλτούρα με τον πολιτισμό και την ηθική πρόοδο τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο. Αυτού

του είδους οι αξιολογικές και ελπιτιστικές χρήσεις επιδιώκουν να ενισχύσουν τα καλλιτεχνικά προϊόντα, που οι ειδικοί και οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες θεωρούν σημαντικά ή ενδιαφέροντα. Η τρίτη χρήση του όρου κουλτούρα χρησιμοποιήθηκε, κατά κύριο λόγο, από πολλούς ανθρωπολόγους τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, και παραμένει ακόμα και σήμερα στο επίκεντρο της επιστήμης αυτής. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια αναλυτική και αξιολογικά ουδέτερη ερμηνεία που υποστηρίζει ότι η κουλτούρα βρίσκεται παντού και δεν περιορίζεται στις καλές τέχνες και τον διπλό λεγόμενο «πολιτισμό».

Στη μελέτη τους για τα νοήματα της κουλτούρας, οι ανθρωπολόγοι Kroeber και Kluckhohn (1952) επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στο τελευταίο αυτό πεδίο. Συνέλεξαν έναν απίστευτα μεγάλο αριθμό ακαδημαϊκών ορισμών της κουλτούρας, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν δοθεί από άλλους ανθρωπολόγους. Παρά το γεγονός ότι οι ορισμοί αυτοί αλληλεπικαλύπτονταν σε μεγάλο βαθμό, οι Kroeber και Kluckhohn κατάφεραν να εντοπίσουν στον όρο έξι κύρια νοήματα

1. *Οι περιγραφοί ορισμοί* έχουν την τάση να βλέπουν την κουλτούρα ως το σύνολο της κοινωνικής ζωής και, συνάμα, να αναφέρονται στα διάφορα πεδία που την απαρτίζουν. Αφετηρία γι' αυτό υπήρξε η σημαντική εργασία του Taylor, ο οποίος ήδη από το 1871 υποστήριξε ότι: «Κουλτούρα ή πολιτισμός... είναι η πολύπλοκη εκείνη ολότητα που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, τους νόμους, τα ήθη και έθιμα, καθώς επίσης και όλες εκείνες τις ικανότητες και συνήθειες, τις οποίες αποκατά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας» (παρατίθεται στο ίδιο: 43). Παρατηρήστε πώς ο ορισμός αυτός αναφέρεται όχι μόνο σε ιδέες (τέχνη, νόμους, ήθη) αλλά και σε δραστηριότητες (έθιμα, συνήθειες).
2. *Οι ιστορικοί ορισμοί* αντιμετωπίζουν την κουλτούρα ως μια κληρονομιά, που περνά από τη μια γενιά στην άλλη. Για παράδειγμα, το 1921, οι Park και Burgess έγραψαν: «Η κουλτούρα μιας ομάδας είναι το σύνολο αλλά και η οργάνωση της κοινωνικής κληρονομιάς που νοηματοδοτείται από την ιδιοσυγκρασία και την ιστορία της ομάδας αυτής (παρατίθεται στο ίδιο: 47).
3. *Ο κανονιστικός περιεχόμενος ορισμοί* μπορούν να πάρουν δύο μορφές. Η πρώτη υποστηρίζει ότι η κουλτούρα είναι ένας κανόνας ή ένας τρόπος ζωής που συμβάλλει στη διαμόρφωση μοντέλων συγκεκριμένης συμπεριφοράς και δράσης. Για παράδειγμα: «Ο τρόπος ζωής μιας κοινωνίας ή μιας φυλής εκλαμβάνεται ως

κουλτούρα... το σύνολο των καθιερωμένων αντιλήψεων και διαδικασιών που ακολουθούνται από μία συγκεκριμένη φυλή» (Wissler, παρατίθεται στο ίδιο: 50). Η δεύτερη μορφή δίνει έμφαση στο ρόλο των αξιών χωρίς καμιά αναφορά στη συμπεριφορά. Ο W. I. Thomas, λόγω χάριν, υποστήριξε το 1937 ότι η κουλτούρα είναι «οι υλικές και κοινωνικές αξίες κάθε ομάδας, πολιτισμένης ή άγριας» (στο ίδιο: 52).

4. *Οι ψυχολογικοί ορισμοί* τονίζουν το ρόλο της κουλτούρας ως μηχανισμού επίλυσης προβλημάτων που επιτρέπουν στο λαό να επικοινωνεί, να μαθαίνει ή να ικανοποιεί τις υλικές και συναισθηματικές του ανάγκες.
5. *Οι δομικοί ορισμοί* αναφέρονται στην «οργανωμένη σχέση των απομονωσιμων πλευρών της κουλτούρας» (στο ίδιο: 61) και τονίζουν το γεγονός ότι η κουλτούρα είναι ένα είδος αφαίρεσης πολύ διαφορετικής από μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Από αυτή την άποψη, οι προηγούμενοι ορισμοί θα μπορούσαν να αντικατασταθούν σε εκείνους που απλώς αναφέρουν τα πρόγματα, τα οποία συνιστούν την κουλτούρα, και δεν κάνουν καμιά διάκριση ανάμεσα στο ιδεώδες και το συμπεριφορικό (π.χ. ο ορισμός του Tylog, που αναφέρθηκε πιο πάνω).
6. *Οι γενετικοί ορισμοί* εστιάζουν στους όρους δημιουργίας και συνέχισης μιας κουλτούρας από την άποψη του τρόπου που κάτι υπάρχει ή συνεχίζει να υπάρχει. Οι ορισμοί αυτοί δεν έχουν και μεγάλη σχέση με τη βιολογία. Ωστόσο, εξηγούν την κουλτούρα ως προϊόν της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων ή ως τη συνέχιση της ύπαρξης μέσα από τη μετάδοση στοιχείων από τη μία γενιά στην άλλη.

Παρά το γεγονός ότι όλοι αυτοί οι ορισμοί αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για μισό περίπου αιώνα μετά τη δημοσίευση του έργου των Kroeber και Kluckhohn, οι τρόποι που κατανοούμε σήμερα την κουλτούρα έχουν μετατοπιστεί ελαφρώς μέσα στο πεδίο της πολιτισμικής θεωρίας. Στο μέτρο, λοιπόν, που είναι δυνατόν να απομονώσουμε σήμερα τις κύριες χρήσεις του όρου, αυτές αναφέρονται στα ακόλουθα ζητήματα.

- *Η κουλτούρα αντιδιατέλλεται συνήθως από την υλική, τεχνολογική και κοινωνική δομή.* Παρότι αναγνωρίζεται ότι η κουλτούρα μπορεί να είναι ένα σύνολο πολύπλοκων εμπειρικών σχέσεων, την ίδια στιγμή υποστηρίζεται ότι πρέπει να την κατανοήσουμε ως

κάτι εντελώς διαφορετικό και πιο αφηρημένο από έναν ολόκληρο «τρόπο ζωής».

- *Η κουλτούρα αντιμετωπίζεται ως το βασίλειο του ιδεώδους, του πνευματικού και του μη υλικού.* Με τον τρόπο αυτό, κατανοείται ως ένα μοντέλο πεποιθήσεων, αξιών, συμβόλων, σημείων και λόγων.
- *Η έμφαση δίνεται στην «αυτονομία της κουλτούρας».* Αυτό σημαίνει ότι η κουλτούρα δεν μπορεί να εξηγηθεί ως μια απλή αντανάκλαση υλοκείμενων οικονομικών δυνάμεων, δομικών αναγκών της κοινωνίας και εξουσιαστικών σχέσεων.
- *Καταβάλλεται, επίσης, προσπάθεια να παραμεινεί αξιολογικά ουδέτερη.* Η μελέτη της κουλτούρας δεν περιορίζεται στις Τέχνες, αλλά γίνεται αντιληπτή ως κάτι που διαπερνά κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής. Οι ιδέες περί πολιτισμικής ανωτερότητας ή κατωτερότητας δεν έχουν σχεδόν καμία θέση στις σύγχρονες ακαδημαϊκές μελέτες και έρευνες.

Εξετάζοντας και πάλι τις απόψεις του Williams, βλέπουμε ότι η επιχρτούσα αυτή αντίληψη συνδυάζει τον αντιεμπισμό, την αξιολογική ουδετερότητα και το σχετικισμό της ανθρωπολογικής προσέγγισης της κουλτούρας. Στο πλαίσιο αυτό, η κουλτούρα κατανοείται ως κάτι μη υλικό, όπως πίστευε η ιδεαλιστική και ρομαντική φιλοσοφία του 19ου αιώνα. Μπορεί, επίσης, να εννοηθεί ως προϊόν εξελίξεων στην ίδια την πολιτισμική θεωρία, ιδιαίτερα, στο έργο του Πάρσονς, και σε άλλες νεοτεριστικές θεωρίες, όπως ο δομισμός, ο μεταδομισμός και η ερμηνευτική (θα τις αναλύσουμε αργότερα), που τονίζουν την αυτονομία της κουλτούρας έναντι των άλλων πλευρών της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, από μια άλλη οπτική γωνία, ο ορισμός αυτός στηρίζεται σε ρεύματα σκέψης, τα οποία βρισκόνταν εν τη γενέσει τους την εποχή που οι Kroeber και Kluckhohn έκαναν τις δικές τους έρευνες. Προκύπτει, κυρίως, από τον δεύτερο «κανονιστικό» ορισμό, καθώς επίσης και από τον πέμπτο, τον «δομιστικό». Σε συνδυασμό, οι ορισμοί αυτοί τονίζουν το γεγονός ότι η κουλτούρα είναι ένα αφηρημένο, οργανωμένο και ιδεοαπό σύστημα που πρέπει να διακρίνεται από την εμπειρική συμπεριφορά και τα έθιμα. Παρά το γεγονός ότι περιθωριοποιήθηκαν από τα σύγχρονα θεωρητικά κινήματα, τόσο ο «ψυχολογικός» όσο και ο «γενετικός» ορισμός της κουλτούρας έχουν μεγάλη σημασία για όσους σπουδάζουν και εργάζονται σε θεωρητικές σχολές, όπως εκείνη της συμβολικής αλληλεπίδρασης, οι οποίες δίνουν έμφαση στον δημιουργικό ρόλο του ανθρώπινου παράγοντα.

Η «θεωρία» είναι ένας ακόμα όρος που προσδιορίζεται τόσο δύσκολα όσο και η «κουλτούρα». Μπορούμε να ακολουθήσουμε εδώ το λεξικό και να την ορίσουμε ως «Μια υπόθεση ή ένα σύστημα ιδεών, που εξηγούν κάτι, και ιδιαίτερα ότι βασίζεται σε γενικές αρχές ανεξάρτητες από τα γεγονότα» (*Σύνταγμα Αγγλικό Λεξικό της Οξφόρδης* 1980: 1201). Η θεωρία, λοιπόν, είναι κάτι περισσότερο από μια περιγραφή ή μια γενίκευση σχετική με τον εμπειρικό κόσμο. Αποτελείται, μάλλον, από αφηρημένες και συστηματικά διατεταγμένες αντιλήψεις και πρότυπα, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εξηγήσουν αυτά που συμβαίνουν στον κόσμο. Η «πολιτισμική θεωρία» – το αντικείμενο αυτού του βιβλίου –, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος βιβλιογραφίας, η οποία αποσκοπεί στο να αναπτύξει τέτοιου είδους εργαλεία σε ένα ειδικό επιστημονικό πεδίο – να εξηγήσει, δηλαδή, τη φύση της κουλτούρας και τις σχέσεις της με την κοινωνική ζωή. Όπως θα δούμε, υπάρχει μια ευρεία και εξαιρετικά ποικίλη βιβλιογραφία. Παρ' όλα αυτά, είναι δυνατόν να εντοπίσουμε τρία βασικά ζητήματα, που είναι χρήσιμα για τις συζητήσεις, οι οποίες διεξάγονται στο προαναφερθέν επιστημονικό πεδίο και προσφέρουν μια βασική θεματική ενότητα.

- *Περιεχόμενο.* Οι θεωρίες προσφέρουν εργαλεία για την κατανόηση του τρόπου συγκρότησης της κουλτούρας. Όπως θα δούμε, πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους παραδόσεις κατανοούν την κουλτούρα ως αξίες, κώδικες, αφηγήσεις, ιδεολογίες, παθολογίες, λόγους, κοινό νου, αλλά και πολλά άλλα πράγματα. Καθεμία από τις αντιλήψεις αυτές έχει τον αντίκτυπό της στην ερμηνεία των τρόπων με τους οποίους λειτουργεί η κουλτούρα ή στο πώς πρέπει να τη μελετούμε.
- *Κοινωνικές συνέπειες.* Εδώ, η θεωρία παρέχει τα μοντέλα επιδράσεων που ασκεί η κουλτούρα στην κοινωνική δομή και ζωή. Οι θεωρητικοί προσπαθούν να εξηγήσουν το ρόλο που παίζει η κουλτούρα στην εξασφάλιση της σταθερότητας, της αλληλεγγύης και των ευκαιριών ή στη διατήρηση των συγκρούσεων, των κοινωνικών ανισοτήτων και των εξουσιαστικών δομών. Η πολιτισμική θεωρία προτείνει διάφορους μηχανισμούς, μέσω των οποίων οι επιδράσεις αυτές ασκούνται, από την κοινωνικοποίηση του ατόμου μέχρι τους διάφορους κοινωνικούς θεσμούς και συστήματα.
- *Δράση, υποκείμενο της δράσης, εαυτός.* Η σχέση ανάμεσα στην κουλτούρα και το άτομο αποτελεί τον πυρήνα αυτού του βιβλίου. Το πιο σημαντικό ζήτημα αφορά τους τρόπους, με τους οποίους η

κουλτούρα διαμορφώνει την ανθρώπινη δράση. Ορισμένοι στοχαστές τονίζουν την περιοριστική φύση της, ενώ κάποιοι άλλοι μιλούν για την ικανότητά της να καθιστά δυνατή τη δράση. Θέματα σχετικά με την πολιτισμική κατασκευή του εαυτού, το κίνητρο και την ταυτότητα είναι θεμελιώδη και για τους δύο αυτούς τύπους επιχειρημάτων.

Σ' ολόκληρο το βιβλίο, θα διαπιστώσουμε ότι, καθώς περιγράφονται και αξιολογούνται οι διάφορες θεωρίες, τα αλληλεπικαλυπτόμενα, αλλά αναλυτικώς ξεχωριστά, αυτά θέματα παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Ξεκινάμε αυτή τη διερεύνηση από το πρώτο κίονας κεφάλαιο, κάνοντας μια σύντομη επισκόπηση του ρόλου της κουλτούρας στη λεγόμενη κλασική κοινωνική θεωρία.